

Ольга Орлова,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін,
КЗ «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради
ORCID ID 0000-0002-6730-3044
orlovazhit2016@gmail.com

МОДЕЛЬ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГА ДО ОСОБИСТІСНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ

У статті проаналізовано сутність, особливості готовності педагога до особистісного самовдосконалення. Узагальнено в межах експериментальної роботи поняття «особистісне самовдосконалення». Автором проаналізовано функціональний та особистісний підходи до готовності педагога до самовдосконалення. Зазначено, що у межах експериментальної роботи, доречним для визначення поняття готовності є поєднання обох підходів – функціонального та особистісного. На основі аналізу наукової літератури запропоновано визначення поняття «готовність». Особлива увага приділяється обґрунтуванню і визначенню компонентів готовності педагога до самовдосконалення. Автором розроблена модель готовності з описом характеристики кожного компонента готовності педагога до особистісного самовдосконалення. Окрема увага приділяється умінням, що забезпечують освоєний спосіб виконання дій у практичній діяльності, спрямованій на особистісне самовдосконалення. Проаналізовано цілеспрямовану динамічну систему осмислених дій, що ґрунтується на знаннях соціального та фахового підґрунтя особистісного самовдосконалення, його структурі, принципах, особливостях, та спрямована на запуск механізмів розвитку особистісного потенціалу педагога. Доведено, що у результаті дій вольового компонента формується ряд вольових якостей, зокрема, цілеспрямованості, наполегливості, самостійності, дисциплінованості, витримки та самокритичності в особистісному самовдосконаленні.

Ключові слова: особистісне самовдосконалення, готовність педагога, підходи, компоненти готовності.

Ольга Орлова. Модель готовності педагога к личностному самосовершенствованию в условиях реформирования образования

В статье проанализированы особенности педагога к личному совершенствованию. Рассмотрено в пределах экспериментальной работы понятие «личностное самосовершенствование». Автором проанализированы функциональный и личностный подходы к готовности педагога к самосовершенствованию. Отмечено, что в рамках экспериментальной работы, для определения понятия готовности рассматриваются два подхода – функциональный и личностный. На основе анализа научной литературы предложено определение понятия «готовность». Особое внимание уделяется обоснованию и определению компонентов готовности педагога к самосовершенствованию. Автором разработана модель готовности с описанием характеристики каждого компонента готовности педагога к личностному самосовершенствованию. Особое внимание уделяется умениям, которые обеспечивают возможность выполнения действий в практической деятельности, направ-

ленной на личностное самосовершенствование. Проанализирована целенаправленная динамическая система осмысленных действий, основанных на знаниях основ социального и профессионального личностного самосовершенствования, его структуре, принципах, особенностях, которые направлены на запуск механизмов развития личностного потенциала педагога. Доказано, что в результате действий волевого компонента формируется ряд волевых качеств, в частности, целеустремленности, настойчивости, самостоятельности, дисциплинированности, выдержки и самокритичности в личностном самосовершенствовании.

Ключевые слова: личностное самосовершенствование, готовность педагога, подходы, компоненты готовности.

Olga Orlova. Model of teacher's readiness for personal self-perfection in the conditions of educational reform

The article analyzes the essence, features of the teacher's readiness for personal self-improvement. The concept of «personal self-improvement» is generalized within the experimental work. The author analyzes the functional and personal approaches to the readiness of the teacher for self-improvement. It is noted that within the experimental work, it is appropriate to define the concept of readiness is a combination of both approaches – functional and personal. Based on the analysis of the scientific literature, the definition of «readiness» is proposed. Particular attention is paid to the justification and definition of the components of the teacher's readiness for self-improvement. The author has developed a model of readiness with a description of the characteristics of each component of the teacher's readiness for personal self-improvement. Particular attention is paid to skills that provide a mastered way to perform actions in practice aimed at personal self-improvement. The purposeful dynamic system of meaningful actions is analyzed, which is based on knowledge of social and professional basis of personal self-improvement, its structure, principles, features, and is directed on start of mechanisms of development of personal potential of the teacher. It is proved that as a result of the actions of the volitional component a number of volitional qualities are formed, in particular, purposefulness, persistence, independence, discipline, endurance and self-criticism in personal self-improvement.

Key words: personal self-improvement, teacher readiness, approaches, readiness components.

У наш час набуває все більшої актуальності проблема особистісного самовдосконалення педагога у зв'язку з підвищенням ролі людського фактора в розвитку виробничих відносин суспільства та реформування освіти. Сучасному суспільству потрібна нова особистість – ефективна, цілеспрямована, успішна, креативна, комунікативна, діяльнісна. У психологічній і педагогічній літературі неодноразово підкреслювалася необхідність особистісного самовдосконалення педагога та зростанням його ролі в суспільному житті країни та реформуванні освіти. Сучасне українське суспільство, яке динамічно змінюється, прагне сформувати адекватний йому тип особистості, здатної до саморозвитку та самовдосконалення. Одним із найважливіших факторів для здійснення успішності подальшої професійної діяльності педагога є сформованість готовності педагога до особистісного самовдосконалення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Важливою передумовою особистісного самовдосконалення педагога є його готовність до активізації цього процесу. У зв'язку з цим суспільство ставить нові вимоги до педагога, який проявляє творчість, особистісно самовдосконалюється, самонавчається, займається і мотивує інших до неперервної освіти. Тому ґрунтовне вивчення та виокремлення теоретико-методичних аспектів, а також визначення компонентів готовності педагога до особистісного самовдосконалення залишається актуальною проблемою дослідження сучасної педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням пошуку шляхів особистісного самовдосконалення приділялася значна увага філософів, психологів, педагогів упродовж віків. Зокрема, такі науково-педагогічні положення знайшли відображення в історії зарубіжної (Сократ, Арістотель, Сенека, Квінтіліан, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Ф.-А. Дістервег та ін.) та вітчизняної (Г. С. Сковорода, В. О. Сухомлинський, Л. М. Толстой, К. Д. Ушинський та ін.) наукової думки. Педагоги досліджували окремі аспекти окресленої проблеми з точки зору різних підходів, як-от: зв'язок самовдосконалення з творчістю, суб'єктивністю, самореалізацією людини (М. О. Бердяєв, А. Маслоу, В. С. Соловйов, С. Л. Франк, Е. Фром та ін.); самовдосконалення як найвища форма усвідомленого саморозвитку (О. О. Ухтомський, Г. К. Селевко та ін.); діалектична єдність особистісної та професійної складових самовдосконалення (І. Д. Донцов, В. Ф. Тертична та ін.), самовизначення, саморозвиток, самовдосконалення (Л. С. Виготський, О. М. Леонт'єв, Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов, А. К. Маркова, В. І. Сметаняк та ін.) тощо. Проблему готовності педагога до самовдосконалення досліджували І. В. Гавриш, В. М. Гриньова, А. Й. Капська, А. Ф. Ліненко, О. М. Пехота, К. Г. Скворцова, Т. В. Шестакова та інші.

Мета статті. Проаналізувати педагогічні та психологічні аспекти проблеми готовності педагога до особистісного самовдосконалення. Визначити компоненти готовності педагога до особистісного самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження проблеми готовності педагога до особистісного самовдосконалення неможливо без наведення визначення самого ключового поняття. Узагальнюючи наведені характеристики, в межах експериментальної роботи, зазначимо, що особистісне самовдосконалення будемо розглядати як роботу над собою, що передбачає свідомий розвиток власних здібностей, прагнення вдосконалення особистісного потенціалу, формування здатності до самопізнання, самопроекування, самореалізації в процесі цілеспрямованої творчої самостійної діяльності та супроводжується прийняттям рішень. На етапі усталення сучасної освітньої парадигми та розгляду різних аспектів становлення педагога дозволив виділити в педагогічних дослідженнях тенденцію акцентування на готовності педагога до діяльності.

Розглянемо поняття готовність. У словнику С. І. Ожегова дається визначення поняття «готовність» – стан, за якого все зроблено, все готово [6, с. 490].

Зазначимо, що цілий ряд науковців доходять висновку, що результатом підготовки до реалізації певного виду діяльності є готовність, тобто її результативність визначається відповідним рівнем готовності фахівця. За таких умов готовність до особистісного самовдосконалення будемо розглядати базовим критерієм досліджуваного явища у межах експериментальної роботи.

Обґрунтування зазначеного критерію як робочого образу досліджуваного явища і побудову його моделі проведемо, посилаючись на характеристику сутності поняття «готовність», та змістову інтерпретацію його структурних компонентів.

Опис змісту зазначеного поняття має умовний характер та відрізняється обсягом, складом, семантичною та логічною структурою.

У цілому, в розумінні готовності простежується два ключових підходи: функціональний та особистісний.

Представники *функціонального підходу* визначають готовність як системоутворюючу установку до діяльності, що передбачає позитивний результат і прагнення до вирішення педагогічних завдань. У такому випадку готовність виступатиме в якості: прояву індивідуальних рис особистості в їх єдності, які обумовлюються характером діяльності, прояву зді-

бностей особистості, основою якого є свідоме прагнення до ефективної діяльності, стану активізації до діяльності і можливості прийняття самостійного рішення [8, с. 76–78].

У цілому, такий стан особистості називають «передстартовим» у виконанні діяльності, що дозволяє їй швидко зорієнтуватись у ситуації, прийняти правильне рішення і реалізувати його.

Науковці, які представляють *особистісний* підхід розглядають готовність як особливий стан особистості та наявність у неї певних здібностей в тому числі здібностей людини ставити мету, вибирати способи досягнення, здійснювати самоконтроль, будувати плани програми [2, с. 12–21].

Дослідники, у межах зазначено підходу наголошують на інтегративному характері цього особистісного утворення та окреслюють його як стійку властивість особистості, складну, різнорівневу структуру якостей, характеристик і станів, сукупність яких забезпечує успішне виконання суб'єктом тієї чи іншої діяльності [7, с. 76–84].

На нашу думку, у межах експериментальної роботи, доречним для визначення поняття готовності є поєднання обох підходів – функціонального та особистісного, оскільки з одного боку базовою ознакою підготовки педагога до особистісного самовдосконалення в обрано розгляд її як певного підготовчого, стартового етапу до визначеного виду діяльності, що відповідає ознакам функціонального підходу. З іншого – зазначений вид підготовки орієнтований на актуалізацію та закріплення певних якостей, властивостей та станів, які у своїй сукупності забезпечують орієнтацію педагога на запуск механізмів розвитку особистісного потенціалу на самовдосконалення, що відповідає ознакам особистісного підходу до вивчення поняття готовність.

За таких умов готовність педагога до особистісного самовдосконалення будемо розглядати як прагнення особистості до вдосконалення власних можливостей, що ґрунтується на свідомому розумінні необхідності таких дій, реалізації особистісного потенціалу, спрямованого на самовдосконалення учнів, в основу якого закладені не тільки професійно зорієнтовані знання, уміння та навички, але й досвід професійної діяльності.

З метою проведення експериментальної роботи щодо підготовки педагога до особистісного самовдосконалення проведемо компонентно-структурний аналіз поняття готовність.

Визначаючи структуру готовності та спираючись на дослідження А. Й. Капської [3, с. 5–12], яка зазначає, що це поняття включає особистісну (мотиви діяльності, педагогічну самосвідомість, інтерес до діяльності, потребу в ній) та процесуальну (професійно значущі якості, педагогічні здібності, знання про предмет і способи діяльності, навички й уміння) складову, що і мобілізує особистість на включення у професійну діяльність.

Розглядаючи готовність як інтегративну характеристику особистості на засадах системного підходу, І. В. Гавриш, ототожнює її структурні компоненти з відповідними компонентами, що відповідають функціональній психологічній системі, до якої відносить: інформаційний (інформаційна основа діяльності), мотиваційний (мотиви, цілі діяльності) та операційний (блок прийняття рішення і підсистема професійно-важливих якостей особистості).

Отже, відповідно, вони характеризують знання, способи діяльності та потреби. За висновками автора, кожен із запропонованих компонентів є важливим в їх взаємодії. Наголосимо, що кожен компонент передбачає свої функції, зокрема, у мотиваційному компоненті чільне місце займає функція активації прояву інших (або їх елементів); інформаційний компонент передбачає забезпечення міри використання ресурсних можливостей інших компонентів для досягнення цільового результату (дії із знанням справи); операційного компонента керується функцією визначення відношень між компонентами в процесі реалізації ресурсного потенціалу в просторі та часі [1].

Т. В. Шестакова, спираючись на висновки В. М. Гриньової, А. Ф. Ліненко, К. Г. Скворцової, аналізує структуру готовності до особистісного самовдосконалення та доводить, що при всій варіативності визначення компонентного складу готовності константними залишаються виділені в їх змісті мотиваційний аспект (наявність стійких мотивів до виконання діяльності), пізнавальний (сукупність знань про її зміст і особливості), процесуальний, який характеризується наявністю необхідних умінь і навичок [9, с. 444–453].

Варто зауважити, що сутність готовності виражається в діалектичній єдності всіх її структурних компонентів, властивостей, зв'язків і відносин.

Ґрунтуючись на дослідженнях О. М. Пехоти, В. І. Шахов визначає готовність як складно структуроване утворення, що містить чотири компоненти: мотиваційно-цільовий, що забезпечує спрямованість подальших особистісно-професійних перетворень; змістовий, який забезпечує поповнення системи спеціальних знань про структуру індивідуальності педагога та механізми його професійного саморозвитку; операційний, що забезпечує володіння способами і прийомами здійснення професійного самодослідження самовдосконалення; інтеграційний, який дозволяє створити єдину картину професійної індивідуальності педагога, що відтворює певний етап професійного розвитку й прогноз, що впливає з його особливостей [7, с. 75–83].

Важливим у межах наукового аналізу є дослідження О. Г. Мороз, яка вважає готовність професійно важливою якістю вчителя, що впливає на успішність професійної адаптації та визначає такі її компоненти:

мотиваційний, що передбачає позитивне та свідоме ставлення до майбутньої професії, інтерес до неї та інші стійкі професійні мотиви;

орієнтаційний, який являє собою об'єднану систему знань та уявлень про специфіку й передумови майбутньої професійної діяльності, а також професійні вимоги до особистості;

операційний, що визначає шляхи оволодіння способами та прийомами майбутньої педагогічної діяльності, необхідними для професійної самореалізації знаннями, уміннями, навичками, процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення тощо;

вольовий, що включає особистісні якості самоконтролю, вміння скеровувати і спрямовувати власні дії, з яких складається виконання трудових обов'язків;

оцінний, що передбачає самооцінку своєї професійної підготовки й відповідність процесу вирішення професійних завдань оптимальним трудовим зразкам [5, с. 48–65].

Розроблена модель, зважаючи на зазначене вище, включає: мотиваційний (бажання та розуміння необхідності здійснення певної діяльності), вольовий (подолання труднощів при здійсненні цілеспрямованих дій і вчинків), змістовий (знання, необхідні для здійснення тієї чи іншої діяльності), операційний (здатність практичного застосування навичок та умінь), особистісний (сукупність особистісних якостей і станів) компоненти.

Зупинимось детальніше на характеристиці кожного компонента готовності педагога до особистісного самовдосконалення.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що автори відносять до мотивів тільки свідомі спонуки. Мотиваційний компонент, у контексті досліджуваної проблеми, виконує роль спонукальних чинників, які визначають усвідомлену активність особистості та ступінь спрямованості на особистісне самовдосконалення в педагогічній діяльності бажання і потребу розвивати себе, свою діяльність й умови праці, що обумовлюють свідоме прагнення на особистісного самовдосконалення.

У такій інтерпретації *мотиваційний компонент* в цілому являє собою сукупність зовнішніх або внутрішніх умов, які викликають активність людини і визначають її спрямованість; сукупність спонукальних факторів, які визначають активність особистості; це всі мотиви, потреби, стимули, ситуативні чинники, які спонукають поведінку людини [2, с. 25–32].

Оскільки мотиваційна сфера є рушійною силою будь-якої діяльності, даний компонент розглядається нами як основа, що зумовлює ефективність функціонування інших структурних компонентів готовності, навколо якої вони об'єднуються і групуються.

Вольовий компонент проявляється у свідомому контролі та регулюванні дій і вчинків педагога, розвиненості його вольових якостей, які спрямовуються на реалізацію та досягнення поставлених цілей і подолання труднощів у здійсненні майбутньої педагогічної діяльності. Зазначимо, що означена діяльність педагога повинна спрямовуватися на особистісне самовдосконалення учнів сучасної школи. Для вольової регуляції характерною є свідомо мобілізація особистістю власних психічних якостей і фізичних можливостей, що забезпечить успішний перебіг і результативність діяльності педагога. Подолання труднощів виступає необхідною умовою вольової дії. При цьому воля, як психічна якість особистості, забезпечує реалізацію двох взаємопов'язаних функцій – спонукальної і гальмівної. Важливу роль у вольових проявах та вчинках учителя відіграють мотиви діяльності, що й спонукає його до педагогічної діяльності, спрямованої на особистісне самовдосконалення.

Змістовий компонент передбачає володіння педагогом системою знань, які зумовлюють успішність формування і розуміння основ особистісного самовдосконалення. Основою теоретичної підготовленості педагога до здійснення ним особистісного самовдосконалення є знання, головною ознакою яких є їх багатofункціональність.

Операційний компонент охоплює комплекс умінь, спрямованих на підготовку до особистісного самовдосконалення шляхом використання власних можливостей та їх постійного вдосконалення, оволодіння різними способами та прийомами здобуття знань, умінь та навичок у діяльності.

Особистісний компонент передбачає сукупність особистісних якостей і станів, які дають змогу вчителю успішно здійснювати діяльність, направлену на особистісне самовдосконалення їх самих та учнів основної школи та вдосконалення в ній.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі. Отже, педагог повинен бути доброзичливим, терплячим, порядним у роботі з учнями; творчою особистістю, яка здатна креативно працювати над розвитком особистісного самовдосконалення; бути активним організатором повсякденного життя школярів; близьким і доступним зразком для наслідування в особистісному самовдосконаленні; душевно чуйним, що дозволяє відчувати стан учнів, їх настрої, своєчасно прийти на допомогу тим, хто її найбільше потребує; володіти витримкою, самовладанням, педагогічним тактом у відносинах з вихованцями тощо. Педагог зобов'язаний бути вимогливим у своїй діяльності, це є найважливішою умовою успішної роботи. Високі вимоги стосовно особистісного самовдосконалення повинен пред'являти вчитель, перш за все, до себе, бо не можна вимагати від інших того, чим не володієш сам.

Запропонована модель є основою для визначення критеріїв та показників готовності педагога до особистісного самовдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гавриш І. В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх вчителів до інноваційної професійної діяльності : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти. Луганськ, 2007. 44 с.
2. Кулюткин Ю. Н. Психология обучения взрослых. М. : Педагогика, 1985. 196 с.
3. Капська А. Й. Деякі особливості формування готовності студентів до професійної творчості. Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми. Київ : ІЗМН, 1998. С. 5–12.

4. Коломієць В. С. Ігри в структурі професійної підготовки. Соціалізація особистості : зб. наук. праць / за ред. А. Й. Капської. Київ : НПУ, 1999. Вип. 4. С. 153–160.
5. Мороз О. Г. Професійна адаптація молодого вчителя. Київ : Вища школа, 1980. 176 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57000 слов. 20-е изд., стереотип. / под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведова. М. : Рус. яз., 1988. 750 с.
7. Пехота Е. Н. Индивидуализация профессиональной педагогической подготовки учителя [Текст]: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Киев, 1997. 430 с.
8. Слостенін В. А. Професійна готовність учителя к вихователній роботі. Советская педагогика. 1981. № 4. С. 76–84.
9. Шестакова Т. В. Педагогічні умови та організаційно-методична система формування готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Київ–Вінниця : ДОМ «Вінниця», 2006. Вип. 12. С. 444–453.

REFERENCES

1. Havrysh I. V. Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannya hotovnosti maibutnikh vchyteliv do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti [Theoretical and methodological bases of formation of readiness of future teachers for innovative professional activity] / Author's abstract. dis. for science. degree of doctor ped. Science: special. 13.00.04 «Theory and methods of professional education» / IV Gavrish. Lugansk, 2007. 44 s. [in Ukrainian].
2. Kulyutkin Yu. N. Psihologiya obucheniya vzroslyih [Psychology of adult learning]. M. : Pedagogy, 1985. 196 s. [in Russian].
3. Kapska A. Y. Deiaki osoblyvosti formuvannya hotovnosti studentiv do profesiinoi tvorchosti [Some features of the formation of students' readiness for professional creativity]. Modeling of educational activities in the system of professional training of students: Theory, practice, programs. K.: IZMN., 1998. S. 5-12 [in Ukrainian].
4. Kolomiiets V. S. Ihry v strukturi profesiinoi pidhotovky [Games in the structure of professional training] Socialization of personality: collection. Science. works ed. AY Cape. K.: НПУ, 1999. S. 153–160 [in Ukrainian].
5. Moroz O. H. Profesiina adaptatsiia molodoho vchytelia [Professional adaptation of a young teacher]. K.: Higher school, 1980. 176 s. [in Ukrainian].
6. Ozhegov S. I. Slovar russkogo yazyika [Dictionary of the Russian language: approx.], 57000 words SI Ozhegov; under ed. Corresponding Member USSR Academy of Sciences. M. : I'm from. 1988. 750 s. [in Russian].
7. Pehota E. N. Individualizatsiya professionalnoy pedagogicheskoy podgotovki uchitelya . [Individualization of professional pedagogical training of teachers]. Text: dis. ... doctor ped. Sciences: 13.00.04 Infantry. K., 1997. 430 s. [in Russian].
8. Slastyonin V. A. (1981) Professionalnaya gotovnost uchitelya k vospitatelnoy rabote [Professional readiness of teachers for educational work]. Soviet pedagogy. 1981. S. 76–84 [in Russian].
9. Shestakova T. V. Pedagogichni umovy ta orhanizatsiino-metodychna systema formuvannya hotovnosti maibutnikh pedahohiv do profesiinoho samovdoskonalennia [Pedagogical conditions and organizational-methodical system of formation of readiness of future teachers for professional self-improvement]. Modern information technologies and innovative methods in training of specialists: methodology, theory, experience, problems. Kyiv – Vinnytsia: Vinnytsia HOUSE, 2006. S. 444–453 [in Ukrainian].

Матеріал надійшов до редакції 04.10.2021 р.